

227 p.

10. Kareev N.Y. Istoriologiya: Teoriia istoricheskogo protesta (reprintnoe izdanie 1915 goda). – M.: Librokom, 2011. – 328 s.

11. Fevr L. Boi za istoriiu. – M.: Nauka, 1991. – 658 s.

12. Porshnev B.F. Kontrshhestyia istorii (Elementratnoe sotsial'no-psikhologicheskoe yavlenie i ego transformatsii v razvitii chelovechestva) // Istoriia y psikhohiia / Pod red. B.F. Porshneva, L.Y. Antsyferovoy. – M.: Nauka, 1971. – S. 7–35.

13. Shlikhta N. Istoriya radyans'koho suspil'stva: Navch. posibnyk. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr NaUKMA, 2010. – 218 s.

14. Pina-Cabral, J. de. Observing Europe with John Campbell: a late view on the Mediterranean tradition // JASO-online. – New Series. – 2010. – Vol. II. – № 1–2. – P. 66–73.

15. Lienhardt G. Anthropology and the View from Afar // JASO. – 1997. – Vol. XXVIII. – № 1. – P. 83–89.

16. Irek M. Black no more: towards a new theoretical framework for studies of social space connected with the 'informal economy' // JASO-online. – New Series. – 2009. – Vol. I. – № 2. – P. 207–225.

17. Gellner D.N. The awkward social science? Anthropology on schools, elections and revolution in Nepal // JASO-online. – New Series. – 2009. – Vol. I. – № 2. – P. 115–140.

18. Hills M. Conflicts and Contrasts of Identity in a Changing Cornish Village // JASO. – 1997. – Vol. XXVIII. – № 2. – P. 149–160.

19. Alexander P. Marc Augé and Jean-Paul Colleyn, The World of the Anthropologist, Oxford and New York: Berg 2006, vi, 134 pp. (Review) // JASO-online (Journal of the Anthropological Society of Oxford). – New Series. – 2009. – Vol. I. – № 1. – P. 94–95.

20. Llobera J.R. From Micro to Macro: An Unsolved Problem in British Anthropology // JASO. – 2000. – Vol. XXXI. – № 1. – P. 149–166.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer of cultural studies sub-department in V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

Methodological maze of the study of educators' everyday life during the times of totalitarianism

The article is a methodological reflection on the study of the history of everyday life of educators of Higher Pedagogical School. Attention is drawn to the specific application of the principle of integrity and historicism; to the feasibility of using the principles of comprehensiveness and interdisciplinarity. Special attention is paid to the principles of psychological determinism and objectivity.

Keywords: every day life, methodology, principles of research, higher pedagogical school.

Лукьяненко А. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры культурологии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

Методологические лабиринты исследования повседневности педагогов времён тоталитаризма

Статья является методологическими размышлениями по поводу исследования истории повседневности педагогов высшей педагогической школы УССР. Обращается внимание на специфику применения принципа целостности и историзма. Подано взгляды на целесообразность использования принципов всесторонности и междисциплинарности. Внимание уделено значению принципов психологического детерминизма и объективности.

Ключевые слова: повседневность, методология, принципы исследования, высшая педагогическая школа.

* * *

УДК 930.2:929 Воронцова“18”

Лісунець Л. І.
аспірантка, Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова
(Україна, Одеса), LiydaLisunets@mail.ru

Постать Є. К. Воронцової в спогадах сучасників

Мета роботи полягає в створенні на основі спогадів та мемуарів портрету Є.К. Воронцової. У процесі роботи над запропонованою темою були застосовані загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження. Зважаючи на специфіку джерельної бази, основний опір було зроблено на критичний аналіз джерел та принцип об'єктивності. Використання гендерного підходу дозволило визначити чинники, що впливали на становлення особистості Є.Воронцової та розкрити причини відсутності згадок про її громадську діяльність в мемуарній літературі. Встановлено основне коло мемуаристів та

зв'язки і стосунки, що склалися між ними та Є.К. Воронцовою. Коротко охарактеризовані побут, родинні устої та найближче оточення, представлена загальна оцінка постаті Є.К. Воронцової сучасниками. Зазначено, що на становлення та самореалізації особистості Є.Воронцової впливав патріархальний уклад тогочасного суспільства та її соціальне положення.

Ключові слова: Є.К. Воронцова, мемуари, портрет.

Єлизавета Ксаверівна Воронцова (дівоче прізвище Браницька), дружина Новоросійського генерал-губернатора М. Воронцова, відома благодійниця та меценатка, пік діяльності якої приходить на поч. 1830 – сер. 1860-х рр. – помітна постать XIX ст. Її поетизований образ в ліриці О. Пушкіна, зображення в живописі ґрунтовно досліджувалися науковцями XX – першого десятиліття XXI ст. Наявність низки спогадів дозволяє звернутися до тематики бачення постаті Є. Воронцової очима сучасників.

Мемуаристичний образ Є.К. Воронцової як тема окремого дослідження майже не розглядалася науковцями. Як виняток, слід назвати лише статтю публіцистичного характеру В. Голованя [7] та окрему історичну розвідку, поміщену в збірці “Пушкін. Статті та матеріали” [19, с. 34–44]. Матеріал викладений в них базується на цитуванні мемуаристів, без критичного осмислення, висновків та узагальнень і не претендує на повноту викладення.

Недостатнє вивчення проблеми компенсується залученням широкої джерельної бази, яку складають матеріали особистого походження (мемуари, спогади, автобіографія), що надає можливість розкрити поставлені у роботі завдання.

Мемуарна біографія Є. Воронцової починається спогадами Г. Олізара, близького друга родини Браницьких. Їх залучення дає змогу визначити чинники, що вплинули на формування її особистості. Мемуари вперше були опубліковані О. Копиловим на сторінках “Русского вестника” в 1898 р. Політична позиція Г. Олізара, як прихильника відновлення польської державності, червоною лінією проходить через весь текст спогадів. Автор відзначив родинні устої Браницьких наступним чином: “Побут сімейства здався мені доволі привабливим завдяки своїй патріархальності... Не могло також не справити враження й те, що в будинку, за виключенням мови господині... нічого російського не було. Вся прислуга розмовляла польською, дворецький – пан Олексинський в кунтуші... Також і економів та офіціалів я не бачив одягнутими не інакше, як на польський манір” [15, с. 30–31]. Отже, одним із завдань виховання Є.К. Браницької було привити їй любов до Польщі, жити патріотичні почуття. Вплив батька на неї стає очевидним, якщо розглянути її оточення після заміжжя, до якого входили Сабаньські, Ржевуські, Пржезєцькі, Потоцькі, Бржозовські – всі вони представники польської аристократії. Однак, не зважаючи на даний факт і думку сучасного дослідника родини Браницьких Є. Чернецького, котрий також відзначає вплив К. Браницького на дочку [25, с. 27], більшу вагу все-таки відіграла її мати, О. Браницька. По-перше, вихованням дітей було її прямим обов'язком, по-друге, Є. Воронцова сповідувала православ'я, віросповідання своєї матері, по-третє, саме матір мала намір видати дочку за росіянина, що й в подальшому здійснила. Хоча, як зазначає той самий Г. Олізар К. Браницький волів, щоб і його молодша дочка вийшла заміж за

представника польської аристократії [15, с. 31–32]. Підкреслює факт впливу матері на доньку й їх заняття благодійністю.

В 2003 р. видавництво “Optimum” видало “Записки губернатора”, які належать перу М. Воронцова. Достовірність “Записок” викликає у ряду дослідників сумніви. Однак, зображення майбутньої дружини може бути прийнятим до уваги. М. Воронцов залишив на сторінках спогадів враження від зустрічі із Є. Воронцовою (на той момент Браницькою): “Світле волосся, прикрашене дорогоцінностями, великі голубі очі... В її обличчі були стільки привабливості і життя, що не кожна красива жінка могла позмагатися із нею. Волосся її було заплетене на маківці в косу, і лягало на спину хвилястими прядками. Великі сірі очі, які спочатку здалися мені голубими, зачарували мене. Зросту вона була середнього, струнка” [10, с. 60–64]. Факт гарного враження, яке справила на М. Воронцова Є. Браницька (Воронцова) підтверджують слова із його автобіографії: “Я познайомився із графінею Єлизаветою Браницькою, і попросив її руки в матері, котра тоді знаходилася в Парижі, разом із кількома іншими членами родини. На щастя, мені відповіли згодою. На початку лютого я відправився до Лондона, щоб отримати у батька дозвіл та благословення на шлюб...” [1, с. 72]. Останній схвалив вибір сина. В одному із листів до свого товариша Ф.В. Растопчина С.Р. Воронцов зазначив: “Шлюб мого милого Михайла зробив мене щасливим, завдяки характеру його дружини, відкритому та схожому на норов Катерини та лорда Пемброка, котрим вона одразу сподобалась” [17, с. 2233–2234]. Розум, скромність і таланти [16, с. 256] Є. Браницької відзначив і П. Чичагов, який мав товариські стосунки із родиною Воронцових.

Отже, при сумнівах достовірності “Записок”, видається можливим використати працю в якості джерела, попередньо зіставивши її свідчення з інформацією інших джерел і прийняти, до відома основні якості притаманні Є. Воронцовій.

Грунтовну характеристику Є.К. Воронцовій надав відомий російський історик, типограф, бібліофіл М. С. Всеволожський. В 1836–1837 рр. він подорожував Європою та Азією. Підсумком поїздки стали його дорожні листи, що вийшли друком у 1839 р. під назвою “Подорож Південною Росією, Кримом, Одесою, в Константинополь...”, які містили відомості про образ життя зарубіжних країн, характеристики представників Російської імперії, Італії, Франції. Характеризуючи Є. Воронцову М. Всеволожський відзначив: “Не знаходжу слів, якими зміг би описати її привабливість, розум, чарівну приємність у спілкуванні... Поєднуючи красу із природною ввічливістю, освіченістю, достойним вихованням... графиня притягує всіх та вміє із кожним знайти спільну мову. В її товаристві не відчуваєш, що ти нікого не знаєш; вона приємно і весело розмовляє з усіма” [5, с. 93].

Оцінка мемуаристом Є. Воронцової поєднує два плани. На перше місце він висунув зовнішній вигляд, на друге, – моральну сторону її особистості, інтелект.

В схожому ракурсі розглянув Є.К. Воронцову й О. Харитонов, автор “Спогадів”, чиновник адміністрації М.С. Воронцова в Кавказькому намісництві: “Чарівна,

гостина господиня, цікава співбесідниця, знавець мистецтв і найкраща музикантка” [8, с. 134].

Отже, в спогадах М. Всеволожського та О. Харитонова втілений новий образ жінки не тільки гарної та привабливої, але й розумної, освіченої, інтелектуалки, який почав поширюватися в літературі з 30–х рр. XIX ст.

До даної традиції опису примикають мемуари О. Смирнової–Россет. Вперше вони були опубліковані на сторінках “Русского архива” в 1871 р., остання редакція була здійснена в 2003 р. В спогадах яскраво проявляється подвійність жіночої свідомості в патріархальному суспільстві, яка притаманна для жіночих автодокументальних жанрів.

Нарис Є. Воронцової О. Смирнова–Россет провела через опис чергового світського заходу: “У Потоцького я вперше побачила Єлизавету Ксаверівну Воронцову в рожевому платті. Тоді носили cordeliere (намисто із дорогоцінного каміння). Її cordeliere було з найбільш великих бриліантів... Ця маленька дама, оточена чоловіками, ця жінка, яка найбільше користується увагою чоловіків; це княгиня Воронцова, вона дуже розумна... Воронцова дихає життям та грацією...” [21, с. 283].

Таким чином, авторка з одного боку дала власну референцію Є. Воронцовій, з іншого О. Смирнова–Россет, описувала її в лоні світського життя, не виділяючи з рідного товариства в чому і проявляється залежність свідомості жінки від патріархального характеру тогочасного життя.

Найвідомішу характеристику Є. Воронцовій склав П. Вігель. Як віце–губернатора Бессарабії, він довгий час проживав в Одесі та був вхожим до дому Воронцових. Його “Записки” вперше були опубліковані на сторінках “Русского архива” в 1864 р., але не в повному обсязі, і одразу ж спричинили масу критики та дискусій. О. Смирнова–Россет знайома із ними надала наступну оцінку “Запискам” П. Вігеля: “...у нього жовч без злоби і протест проти напускної освіченості”. В подальшому спогади неодноразово перевидавалися, зокрема повністю в 2000 р., та частково в 2003 р., у рамках серії “Вся Одесса”, яка присвячена історії Південної палмири.

Цінність і особливість матеріалу поміщеного в “Записках” про Є. Воронцову полягає в полярних стосунках, що склалися між ними. З одного боку, ми можемо перевірити об’єктивність оцінки мемуариста, з другого їх неприязнь є фактором, який може послужити відкриттю сторін характеру Є.К. Воронцової, які з огляду на товариські стосунки з нею не помічали, або ж не висвітлювали інші мемуаристи. “Їй було вже за тридцять, а вона мала всі підстави здаватися наймолодшою. Довго, коли іншим могло б набриднути світське життя, вона жила дівчинкою при суворій матері в селі; під час першої подорожі за кордон вийшла заміж за М. Воронцова, і всі задоволення життя разом постали перед нею. Із вродженою польською легковажністю і кокетством вона хотіла подобатись, і ніхто в цьому із нею не міг позмагатися. Молода вона була душею і зовні. У ній не було того, що називають красою, але швидкий і ніжний погляд її чарівних невеликих очей пронизував наскрізь; посмішка її вуст, подібної я не бачив...” [2, с. 456], – згадував П. Вігель.

Таким чином, автор не тільки підтвердив опис Є. Воронцової складений іншими мемуаристами, але й показав свою неупередженість до неї. Вказівка про її “затвірництво” і різкі зміни образу життя після заміжжя складають свіжість та новизну погляду П.П. Вігеля на Є.К. Воронцову.

Інтерес викликають свідчення П. Вігеля, що його сестра Н. Алексеева, бесідуючи із М. Воронцовим на тему одруження, в найкращих тонах описувала свою подругу Є. Браницьку, з якою вони товаришували в Білій Церкві. З огляду на те, що автор писав спогади в 50-х рр., коли подружжя Воронцових прожило у шлюбі близько 30 років дані свідчення викликають сумніви. Швидше за все це вигадана ситуація, якою П. Вігель підкреслити слід своєї родини в долі М. та Є. Воронцових.

Більш пізні спогади про Є.К. Воронцову залишив відомий російський письменник, мемуарист В. Соллогуб. В своїх нарисах він зобразив Є. Воронцову в віці близько 50-ти років. “Невисокого зросту, тучна з рисами дещо крупними й неправильними, графиня Єлизавета Ксаверівна, тим не менш була, однією із привабливих жінок свого часу. Вся її натура була просякнута м’якою, чарівною, жіночною грацією, привітністю...” [23, с. 509], – підкреслював найкращі риси Є.К. Воронцової у своїх спогадах В.О. Соллогуб. Його ж перу й належить другий нарис про неї, підготовлений в якості некрологу: “В ній було багато привабливого. Навіть на схилі літ вона сяяла нев’янучою жіночністю, залишалася витонченою та молодою завдяки потягу до всього доброго та прекрасного. В ній поєднувались дві умови чарівності: як полька... вона завжди залишалася граціозною; як росіянка... – вражала сановитістю. Власне красунею вона ніколи не була, але жодна красуня не могла б із нею зрівнятися. Її розум, освіченість, невтомна діяльність, доброта та принадність спілкування відбивалися в ній вродженою якістю жіночої грації, не зникаючи навіть на схилі літ. На Кавказі коли їй було 60 років, чарівність її зберігалася в повній мірі і навіть посилювалася по мірі того, як зростало громадське положення” [22].

Спогади про Є. Воронцову залишили також Г. де Гелль, С. Юрієвич, С. Сафонов, О. Раєвський.

Останній будучи близьким родичем Є.К. Воронцової, і її палким прихильником відзначав: “Вона дуже приємна, у неї гострий розум..., а її вдача приголомшлива...” [6]. Жодна жінка в Одесі не може позмагатися із графінею в кокетстві. Люб’язна, граціозна...” [27, с. 31], – підкреслював Г. де Гелль. Н. Афанасьєв також наголошував на її приязності та гостинності [3, с. 266].

С. Сафонов та С. Юрієвич зафіксували образ Є. Воронцової, описуючи подорож імператора Миколи І. Першому вона запам’яталася як пихата та марнославна жінка, котра полюбляла, щоб чисельні прихильники схилилися перед нею [20, с. 70]. Другий відзначив, що Є. Воронцова зі своєю подругою О. Нарішкіною перші дами міста [7, с. 183].

Важливою частиною репрезентації Є.К. Воронцової є створення її “портрету в інтер’єрі”, який включає в себе опис побуту, оточення, сімейних стосунків. Девізом життя М. Воронцова був вислів: “Заможні

люди повинні жити таким чином, щоб інші їм це пробачали”. Воронцові були одним із найзаможніших фамілій Російської імперії, володіли численними землями та маєтками. О. Дондуков-Корсаков в спогадах записав: “Князь і княгиня подавали приклад своїм побутом, який поєднував простоту із легкою димкою вишуканості. В будинку казенні меблі, частування, завжди, між іншим, смачне, але не вирізняється розкішністю” [11, с. 111]. Звичайно, побут подружжя Воронцових не був скромним і відповідав їх соціальному статусу, але все було влаштовано зі смаком і розумом. М. Мікешин відзначив, що купивши землі в Алуці, М. Воронцов запросив архітекторів, ботаніків, садівників та інших майстрів та при їх допомозі та завдяки коштам довів усім, що навіть дике місце можна не тільки облаштувати та зробити приємним оку, але й отримувати від нього прибутки [11, с. 62]. О. Голіцина писала в листі до М. Воронцова: “...я не знайшла нічого подібного, що було в Ревельоті... все влаштовано найкращим чином, зі смаком і простотою” [11, с. 67].

Подружжя Воронцових дотримувалося норм соціального етикету дворянства. Зберігаючи видимі ознаки свого статусу, вони також були людьми щирими. М. і Є. Воронцови ввійшли в історію, як колекціонери, меценати, цінителі мистецтва, філантропи. Будинок М. і Є. Воронцових і в Одесі, і в Тифлісі завжди був центром світських заходів. Тут збиралося все освічене товариство і в першу чергу найближче коло спілкування подружжя.

Детальну характеристику оточення Є. К. Воронцової наводить П.П. Вігель: “Великий зал, майже завжди пустий, розділяв дві великі кімнати та два товариства. Одне, напівплебейське, хоча рідко покидав його сам граф, постійно залишалася в більярдній. Інше, обране, краще, знаходилося в гостинній у графині...” [2, с. 470–471]. Зважаючи, на стосунки автора і Є. Воронцової до даного твердження слід віднести критично. Дійсно поділ на дві кімнати міг бути, але це прямо не означає, поділу на кращих і гірших. Швидше за все в більярдній часто могли обговорюватися поточні справи канцелярії генерал-губернатора, а Є.К. Воронцова тим часом збирала частину товариства, яка прийшла розважитися. Серед відвідувачів її салону можна було побачити П. Маріні, Ф. Брунова, О. Пушкіна, І. Сенявіна, О. Нарішкіну, В. Шуазель-Гоффе, І. Сабанєєва, В. Башмакова та ін.

Таким чином, можна підсумувати, що спогади про Є.К. Воронцову хронологічно відносяться до 20–30-х рр. XIX ст. Виключення становлять лише згадки про неї В. Соллогуба, котрий познайомився із Є. Воронцовою в 40-х рр. XIX ст.

Окремий пласт матеріалів становлять мемуари Пушкініани. Вони містять відомості про стосунки Є.К. Воронцової і О.С. Пушкіна.

Низка спогадів циклу вперше була опублікована на сторінках провідних видань “Русский архив”, “Москвитянин”, “Современник”. Публікація численних спогадів переросла в осмислення та критику нарагивних джерел Пушкініани, що стало початком другого періоду вивчення життя та творчості поета – наукової розробки та дослідження. Наслідком цього було перевидання мемуарів окремими збірками. В 90-х рр. XX ст. вийшло в світ двотомне видання “О.С. Пушкін у

спогадах сучасників”, в якому воєдино були зібрані всі спогади про поета. Згадки про Є.К. Воронцову в мемуарах пушкінського циклу містяться у розповідях про нього П.І. Баргеньова, М.І. Пушціна, О.Й. і А.Й. Россет, І.П. Ліпранді.

В 1866 р. на сторінках “Русского архива” були опубліковані спогади І. Ліпранді. Написані на основі щоденника вони містять мало фактологічних та хронологічних похибок. Автор відзначив, що О. Пушкін часто відвідував будинок подружжя Воронцових, однак, в певний період спілкування Є. Воронцова стала менш приязно відноситись до поета. Останній вбачав причину цьому в тому, “... що дана прохолода виникла не через підпис до портрету, а за вірші на її бал” [18, с. 357].

Близький товариш поета М. Пушцін, згадував про можливий адюльтер між О. Пушкіним і Є. Воронцовою, але не розвивав даної теми, зазначаючи, що дана інформація була тільки темою пересудів [18, с. 98].

Цікавою, стосовно стосунків поета і Є.К. Воронцової, є думка П. Вігеля, який припустив, що справді адюльтер Є. Воронцової мав місце, але її візаві був не О. Пушкін, а О. Раєвський [2, с. 491]. Останній, на думку П. Вігеля, використав свого давнього знайомого для прикриття. Дане твердження висловлене і в “Записках” М. Воронцова [10].

Однак, не дивлячись на все подружжя Воронцових прожило в шлюбі близько 40 років, і хоча в обох були адюльтери та захоплення (К.К. Ешліман, дочка архітектора К.І. Ешлімана, котрий був автором кількох проектів збудованих для них, згадувала про дані обставини приватного життя Є.К. Воронцової, однак не розкрила теми [4, с. 355–356]) вони завжди підтримували одне одного. Є. Воронцова була для чоловіка найближчою помічницею, супроводжувала його в інспекторських поїздках, знаходилась із ним у всіх місцях служби.

В свою чергу М.С. Воронцов ставився до неї не тільки, як до дружини, але й рівноправного партнера стилістики їх спільного життя. У маркуванні життєвого простору Воронцових постійно присутня знаковість Єлизавети Ксаверівни. Це проявляється навіть в деталях. Її монограми присутні у оформленні інтер'єрів, наприклад, китайського кабінету Алупкінського палацу. Іменем графині “Comtesse Woronzow”, був названий один із виведених Гарвітсом у 1829 р. сортів троянд [13, с. 101].

О.Й. і А.К. Россети, близькі знайомі О.С. Пушкіна також стали респондентами. Їх коротка згадка про те, що поет називав Є. Воронцову “принцесою бельвітріл” [18, с. 355], з причини прочитаних нею одного разу віршів є прямим свідченням сліду Є.К. Воронцової в творчості поета.

Відомий російський літературознавець, видавець “Русского архива”, дослідник життя та творчості О. Пушкіна, окремі публікації котрого можна вважати першоджерелами П. Баргеньов відзначав, що Є. Воронцова високо оцінювала талант поета і щодня перечитувала його твори [9, с. 159].

Серед матеріалів Пушкініани одеський період життя та творчості поета представлений досить широко та змістовно, однак привертає увагу упущення мемуаристами тематики стосунків О.С. Пушкіна із Є.К. Воронцовою. Можливо, частина мемуаристів не

включала цієї тематики, оскільки вони не були свідками подій. Однак, І. Ліпранді який особисто знав Є. Воронцову, невідомо з яких причин не торкається цієї теми. Відсутність інформації з цього приводу нашттовує на запитання чому особі, яка відіграла помітну роль у творчості поета (вважається, що саме їй присвячені вірші “Спалений лист”, “Непогожий день...”, “Бажання слави”, “Талісман”, “Бережи мене, мій талісман...”, і на сторінках його альбому налічується близько 30 її зображень) не привернула увагу мемуаристів та не знайшла належного місця в їх спогадах.

Найменш висвітленою в мемуарах залишилася громадська діяльність Є. Воронцової. Відомості про її соціальну роботу представлені роботами А. Зіссермана, М. Щербініна та С. Юрієвича.

М. Щербінін в “Замітці з приводу нарису життя та служби Є.О. Головіна” підбив підсумки благодійної та культурно-просвітницької роботи Є.К. Воронцової: “Зусиллями його дружини (мається на увазі дружина М.С. Воронцова) постало жіноче благодійне товариство, яким були засновані виховні заклади Св. Ніни, в Тифлісі і Кутайсі, Св. Ріпсимії у Єривані, і Св. Олександри у Ставрополі. В цих установах призначалися для незабезпечених дівчат усіх станів... надавалися їм не найкраща освіта, але щоб розвивалася у них релігійність і знання найважливіших предметів: Закону Божого, географії, арифметики, мови російської та місцевої, рукоділля і веденню домашнього господарства” [26, с. 709].

Картину подальшого розвитку та долі починає Є. Воронцової представив А. Зіссерман. Висвітлюючи діяльність на посаді Кавказького намісника О. Барятинського, він зазначив, що одним із найважливіших напрямків його роботи була освіта. “Так, за час його намісництва підвищилось фінансування всіх навчальних закладів... засновані Є. Воронцовою п'ять благодійних закладів... отримали від Єлизавети Ксаверівни велике пожертвування в 200 тис. руб. О. Барятинський приділяв цим закладам значну увагу, вів з їх приводу листування із Є. Воронцовою...” [12, с. 456].

С. Юрієвич відзначив, що під час подорожі імператора Миколи І, вона очолювала благодійне товариство, сирітський притулок котрого відвідав та дав позитивний відгук про нього монарх [7, с. 192].

Одним із важливих і успішних напрямків діяльності Є. Воронцової було меценатство, яке знайшло своє висвітлення в науковій літературі. В мемуарах ж підтримка митців Є.К. Воронцовою, як виняток із загальної маси спогадів, становлять “Записки” К.К. Сушкової, яка згадала про її підтримку, відомого російського поета та письменника М.Ю. Лермонтова [24, с. 349].

Таким чином, можна підсумувати, що благодійна та культурно-просвітницька діяльність Є.К. Воронцової в одеський період життя залишилась не розкритою, тоді як кавказький знайшов своє висвітлення принаймні в загальних рисах.

Частково пробіл висвітлення добродійної та громадської діяльності Є.К. Воронцової виправданий устоями тогочасного суспільства. Учасниками суспільного життя в Російській імперії були чоловіки,

жінки ж не мали змоги самореалізувати себе в будь-якій сфері будь то мистецтво, освіта чи наука і т.д. Хоча вже поступово відбувалося втягнення жінок до орбіти громадського життя в свідомості суспільства ще не відбулося перевороту розуміння того, що жінка є одним із гвинтиків складової суспільних відносин, патріархальний уклад продовжував жити. Мемуаристи-чоловіки, не позиціонували Є. Воронцову, як учасницю громадського життя, а О. Смирнова більше часу проживала за кордоном і могла бути необізнаною стосовно її добродійної діяльності.

Останнім штрихом до портрету Є.К. Воронцової стали строки з некрологу поміщеного в “Одеском вестнике”: “Не стало одного із великих та відомих російських діячів нинішнього століття – не стало Є.К. Воронцової. Покійна, всіма своїми справами, прикладом життя, складає дорогий скарб російської історії взагалі та в першу чергу Південно-Західного краю...” [14]. Наведені слова доводять, що в очах сучасників вона залишилась не світською дамою, а громадським діячем, помітною постаттю суспільного життя Російської імперії XIX ст.

Отже, цілісна “мемуарна біографія” Є. Воронцової в спогадах не склалася. На їх основі можливим видається скласти лише її сукупний психологічний портрет. Ведучим лейтмотивом постаті Є.К. Воронцової в сприйнятті сучасників є її чарівність, красномовство, привітність та гостинність, доброзичливе ставлення до оточуючих, освіченість. Опрацьовані про неї мемуари не носять вичерпного характеру. Залучення та аналіз інших джерел автобіографічного жанру дозволять при подальшому вивченні доповнити відомості мемуарів.

Список використаних джерел

1. Автобиография М.С. Воронцова на французском языке // Архив князя Воронцова. – 1891. – Кн. 37. – С. 69–104.
2. Вигель Ф.Ф. Записки / Ф.Ф. Вигель. – М., 2000.
3. Воспоминания Н.Я. Афанасьева // Исторический вестник. – 1890. – Кн. 3. – № 8. – С. 255–276.
4. Воспоминания К.К. Эшлиман // Русский архив. – 1913. – Кн. 1. – № 2. – С. 327–359.
5. Всеволожский Н. Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу, в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Мальту, Сицилию, Италию, Южную Францию и Париж, в 1836 и 1837 годах. В 2-х томах / Н. Всеволожский. – 1856. – Т. 1.
6. Головань В. Елизавета Ксаверьевна Воронцова в жизни Одессы: к 213-й годовщине со дня рождения // Вечерняя Одесса. – 2005. – 20 сентября.
7. Дорожные письма С.А. Юрьевича во время путешествия по России Наследника Цесаревича Александра Николаевича в 1837 году // Русский архив. – 1887. – Кн. 2. – № 6. – С. 171–216.
8. Из воспоминаний А.А. Харитоновой. Служба при князе Воронцове. 1849-й, 1850-й, 1851-й, 1852-й годы // Русская старина. – 1894. – Кн. 2. – № 1. – С. 124–156.
9. Из записной книжки издателя “Русского архива” // Русский архив. – 1912. – Кн. 2. – № 5. – С. 156–159.
10. Записки губернатора. – Одесса : Optimum, 2003.
11. Цит. за: Захарова О.Ю. Михаил Семенович Воронцов. Страницы биографии. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2012.
12. Зиссерман А. Фельдмаршал князь А.И. Барятинский // Русский архив. – 1889. – Кн. 3. – № 12. – С. 456–470.
13. Кириллова О.А. Личность и стиль жизни Михаила Семеновича Воронцова в контексте культуры европейского романтизма // Воронцовский сборник. – Одесса : Негоциант, 2008. – Вып. 1. – С. 91–101.
14. Одесский вестник. – 1880. – 20 апреля.
15. Олизар Г. Мемуары графа Олизара // Русский вестник. – 1898. – Т. 227. – С. 3–41.
16. Письма А.П. Чичагова к графу С.Р. Воронцову // Архив князя Воронцова. – 1881. – Кн. 19. – С. 1–280.
17. Письма графа Семена Романовича Воронцова к графу Ф.В. Растопчину // Русский архив. – 1872. – Кн. 3. – № 11. – С. 1274–2246.
18. Пушкин в воспоминаниях современников / под. ред. В.Э. Вацура. – В 2-х томах. – М., 1968. – Т. 1., 2.
19. Пушкин. Статьи и материалы / под. ред. М.П. Алексеева. – 1927. – Вып. 3.
20. Сафонов С.В. Описание пребывания Императорской Фамилии в Крыму / С.В. Сафонов. – Одесса, 1840.
21. Смирнова-Россет А.О. Дневник. Воспоминания / А.О. Смирнова-Россет. – М., 1989.
22. Соллогуб В. Памяти Е.К. Воронцовой // Правда. – 1880. – 6/18 мая.
23. Соллогуб В.А. Повести. Воспоминания / В.А. Соллогуб. – Л., 1988.
24. Сушкова К. Записки / Е.Сушкова. – Ленинград: Academia, 1928.
25. Чернецкий С. Браницькі герба Корчак / С.Чернецкий. – Біла Церква : Видавець О.Пшонківський, 2003.
26. Щербинин Н. Заметка по поводу очерка жизни и службы Е.А. Головина // Русский архив. – 1872. – Кн. 1. – № 3. – С. 706–716.
27. Hommaire de Hell X. Les steppes de la mer Caspienne / Hommaire de Hell X. – Paris, 1844.

References

1. Avtobiografija M.S. Voroncova na francuzskom jazyke // Arhiv knjaza Voroncova. – 1891. – Kn. 37. – S. 69–104.
2. Vigel' F.F. Zapiski / F.F. Vigel'. – M., 2000.
3. Vospominanija N.Ja. Afanas'eva // Istoricheskij vestnik. – 1890. – Kn. 3. – № 8. – S. 255–276.
4. Vospominanija K.K. Jeshliman // Russkij arhiv. – 1913. – Kn. 1. – № 2. – S. 327–359.
5. Vsevolozhskij N. Puteshestvie cherez Juzhnuju Rossiju, Krym i Odessu, v Konstantinopol', Maluju Aziju, Severnuju Afriku, Mal'tu, Siciliju, Italiju, Juzhnuju Franciju i Parizh, v 1836 i 1837 godah. V 2-h tomah / N. Vsevolozhskij. – 1856. – T. 1.
6. Golovan' V. Elizaveta Ksaver'evna Voroncova v zhizni Odessa: k 213-j godovshhine so dnja rozhdenija // Vechernijaja Odessa. – 2005. – 20 sentjabrja.
7. Dorozhnye pis'ma S.A. Jur'evicha vo vremja puteshestvija po Rossii Naslednika Cesarevicha Aleksandra Nikolaevicha v 1837 godu // Russkij arhiv. – 1887. – Kn. 2. – № 6. – S. 171–216.
8. Iz vospominanij A.A. Haritonova. Sluzhba pri knjaze Voroncove. 1849-j, 1850-j, 1851-j, 1852-j gody // Russkaja starina. – 1894. – Kn. 2. – № 1. – S. 124–156.
9. Iz zapisnoj knizhki izdatelja “Russkogo arhiva” // Russkij arhiv. – 1912. – Kn. 2. – № 5. – S. 156–159.
10. Zapiski gubernatora. – Odessa : Optimum, 2003.
11. Cit. za: Zaharova O.Ju. Mihail Semenovich Voroncov. Stranicy biografii. – Simferopol' : Biznes-Inform, 2012.
12. Zisserman A. Fel'dmarshal knjaz' A.I. Barjatinskij // Russkij arhiv. – 1889. – Kn. 3. – № 12. – S. 456–470.
13. Kirillova O.A. Lichnost' i stil' zhizni Mihaila Semenovicha Voroncova v kontekste kul'tury evropejskogo romantizma // Voroncovskij sbornik. – Odessa : Negociant, 2008. – Vyp. 1. – S. 91–101.
14. Odesskij vestnik. – 1880. – 20 aprelja.
15. Olizar G. Memuary grafa Olizara // Russkij vestnik. – 1898. – T. 227. – S. 3–41.
16. Pis'ma A.P. Chichagova k grafu S.R. Voroncovu // Arhiv knjaza Voroncova. – 1881. – Kn. 19. – S. 1–280.
17. Pis'ma grafa Semena Romanovicha Voroncova k grafu F.V. Rastopchinu // Russkij arhiv. – 1872. – Kn. 3. – № 11. – S. 1274–2246.
18. Pushkin v vospominanijah sovremennikov / Pod. red. V. Je. Vacuro. – V 2-h tomah. – M., 1968. – T. 1., 2.
19. Pushkin. Stat'i i materialy / Pod. red. M.P. Alekseeva. – 1927. – Vyp. 3.
20. Safonov S.V. Opisanie prebyvanija Imperatorskoj Familii v Krymu / S.V. Safonov. – Odessa, 1840.
21. Smirnova-Rosset A.O. Dnevnik. Vospominanija / A.O. Smirnova-Rosset. – M., 1989.
22. Sollogub V. Pamjati E.K. Voroncovej // Pravda. – 1880. – 6/18 maja.
23. Sollogub V.A. Povesti. Vospominanija / V.A. Sollogub. – L., 1988.

24. Sushkova K. Zapiski / E.Sushkova. – Leningrad : Academia, 1928.
25. Chernen'kyj Je. Branyc'ki gerba Korchak / Je. Chernen'kyj. – Bila Cerkva : Vydavec' O.Pshonkivs'kyj, 2003.
26. Shherbinin N. Zametka po povodu ocherka zhizni i sluzhby E.A. Golovina // Russkij arhiv. – 1872. – Kn. 1. – № 3. – S. 706–716.
27. Hommaire de Hell X. Les steppes de la mer Caspienne / Hommaire de Hell X. – Paris, 1844.

Lisunets L. I., postgraduate student, of Odessa national University named after I.I. Mechnikov (Ukraine, Odessa), LiydaLisunets@mail.ru

Personality of E. K. Vorontsova in the memoirs of contemporaries

Purpose of the paper is to create based on recollections and memoirs portrait of E.K. Vorontsova. While working on the suggested topic general scientific and special historical methods are applied. Taking into account the specificity of the resources, the main accent was made on critical analysis of the literary sources and objectivity principle. Gender approach allows to determine the factors that influenced the socialisation of E.Vorontsova and reveal the absence of recollections of her public work in memoir literature. Set the main range of memoirists, connections and relations that have developed between them, and E.K. Vorontsova. Briefly described, the life, the foundations of the family and immediate environment, provides an overall assessment figure E.Vorontsova contemporaries. Indicated that the formation and actualization that is, E.K. Vorontsova was influenced by Patriarchal contemporary society and its social position.

Keywords: E.K. Vorontsova, a memoir, a portrait.

Лисунец Л. И., аспирантка, Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова (Украина, Одесса), LiydaLisunets@mail.ru

Личность Е. К. Воронцовой в воспоминаниях современников

Цель работы заключается в создании на основе воспоминаний и мемуаров портрета Е.К. Воронцовой. В процессе работы над предложенной темой применены общенаучные и специально-исторические методы исследования. Учитывая специфику источниковой базы, основной упор был сделан на критический анализ источников и принцип объективности. Использование гендерного подхода позволило определить факторы, влиявшие на становление личности Е.Воронцовой и раскрыть причины отсутствия упоминаний о её общественной деятельности в мемуарах. Установлены основной круг мемуаристов, связи и отношения, что сложились между ними и Е.К. Воронцовой. Кратко охарактеризованы быт, семейные устои и ближайшее окружение, представлена общая оценка фигуры Е.К. Воронцовой современниками. Указано, что на становление и самореализацию личности Е.Воронцовой влияли патриархальный уклад тогдашнего общества и ее социальное положение.

Ключевые слова: Е.К. Воронцова, мемуары, портрет.

* * *

УДК 94

Дорошенко В. С.

доктор економіки, кандидат історичних наук,
Українська академія наук
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

ДЕЯКІ ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Розкриваються філософські, світоглядні, моральні передумови суспільного розвитку, значення духовного фактору в житті України. Ідеологія розглядається як консолідуюча стратегія розвитку країни, суттєвий важіль подолання дезорієнтації та нестабільності. Сформульовані суспільні ідеали орієнтовані на мобілізацію суспільства на конструктивну діяльність.

Ключові слова: ідеологія, філософія, гуманізм, мораль, освітня та виховна діяльність.

Криза суспільної свідомості стала неминучим наслідком руйнування попередньої ідеології та системи цінностей і відсутності натомість будь-якої інтегруючої ідеї, яка б об'єднувала працівників найманої праці, інших соціальних груп трудящих.

Відбувається стрімка переорієнтація масової ціннісної свідомості під впливом “чеснот” комерціалізованого способу життя, вищою й єдиною цінністю якого є гроші. Міф споживацького суспільства, ідея індивідуального збагачення як єдиного шляху розбудови країни не може забезпечити її прогресу. Для свідомості чималого кола людей сьогодні

є характерний войовничий антиінтелектуалізм, який простежується у проявах плоского емпіризму та грубого прагматизму.

Подальша руйнація довкілля, криза культури, зростаючі злочинність та наркоманія свідчать, що здоровий розвиток суспільства за умов панування споживацького підходу є неможливим.

Проблеми ідеології в даному контексті розглядаються в сучасних роботах таких авторів як С.С. Бульбенко, С.М. Попов, Л. Рижак, Л.П. Шитова, матеріалах ряду науково-практичних конференцій.

Мета статті – показати значення ідеологічного фактору для повноцінного функціонування держави.

Вкрай важливо, щоб ідеологія держави співпадала з об'єктивними потребами розвитку суспільства та історичною необхідністю. Тоді вона буде інструментом творення енергетики нового суспільства, необхідної для активних дій і конструктивних реформ [2, с. 71].

Філософською основою трансформацій у суспільстві є концепція Людини як триединого творіння – Бога, Природи та Соціуму. Філософія здійснює об'єктивний, ціннісно-смісловий аналіз дійсності, суспільних явищ, їх головних тенденцій і визначається як синтетичний центрзм, що апелює не тільки до розуму і свідомості, але й містить емоційно-ціннісні компоненти. Ця філософія науково обґрунтовує гуманістичний смисл і вектор суспільних перетворень, вона є чинником згуртування найширших верств населення у націю, яка продуктивно працює творить добробут для всього народу.

Теоретичними джерелами концепції Людини і соціуму є загальнодемократична традиція, теоретичні надбання і практичний досвід європейських партій, антирепресивні та анти тоталітарні дослідження прогресивних теоретиків різних епох.

Особливе значення надається застосуванню діалектичних методів аналізу. Передусім – це – конструктивне опанування дійсності, переборювання руйнівних конфліктів, врегулювання конфронтаційних ситуацій, синтез усього кращого, як національного надбання. Такий підхід дає можливість визначити перспективи напрями розвитку, вийти на якісно нові етапи поступу. Соціально-політичні зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, зобов'язують не баритись з пошуком відповідей на запитання: “Що саме сьогодні є найважливішим і найціннішим? Що з духовного багатства, набутого людством, треба зробити особистим надбанням, а також передати майбутнім поколінням?”

Політична і духовна свобода як вища форма інтелектуальної, психологічної і діяльнісно-поведінкової самореалізації людини базується на економічній незалежності. Але вона також передбачає підвищену відповідальність перед Вітчизною, Народом, Майбутнім, на основі Розуму і Права; включає усвідомлення необхідності особистої участі кожного у продуктивній праці на благо української держави і суспільства на шляху до провідних позицій у світі.

Наступна стратегічна мета концепції Людини у соціумі це – соціальна справедливість як вимога відповідності між правом та обов'язком, заслугами і суспільним визнанням, працею і винагородою, злочином і покаранням. Українській державі вже час